

Østlandsforskning
postboks 388 2801 GJØVIK

Besøksadresse: Berghusveien 16

Telefon: 061/78 401 *

Hamar:
Kronborgveien 14
2300 Hamar
Tlf.: 065/25 540

Kongsberg:
postboks 213
3601 Kongsberg
Tlf.: 03/73 40 60

Lillehammer:
postboks 1004 Skurva
2601 Lillehammer
Tlf.: 062/55 600

ØF - ARBEIDSNOTAT

04.6/1988

Tittel:

BEGREPENE FORSTÅELSE OG RASJONALITET I EVALUERINGS-
FORSKNING

Forfattere(e):

TOR ARNESEN

4 emneord:

Dato: 28. MARS 1988
REV. 11. MAI 1989 OG JUNI 1989

Ekstrakt:

Merknader:

PROSJEKTDATA:

Prosjekt nr. og navn:

Prosjektleder:

TOR ARNESEN

Andre publikasjoner:

Prosjektmedarbeidere:

ASTRID ØYDVIN
BØRRE NYLEHN

Oppdragsgiver:

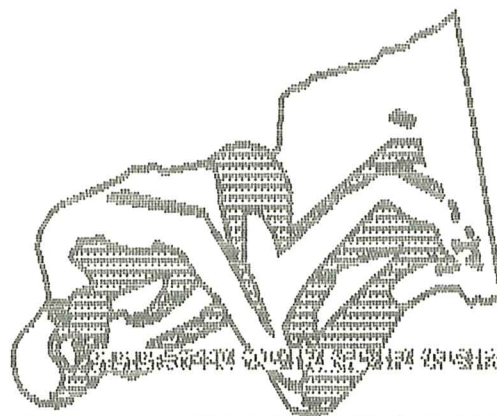
KOMMUNAL- OG
ARBEIDSDEPARTEMENTET

utkast 12.06.89

BEGREPENE
RASJONALITET OG FORSTÅELSE
I EVALUERINGSFORSKNING.

(.... en øvelse)

Tor Arnesen
Østlandsforskning
avdeling Lillehammer

FORORD.

Dette er et utkast. I praksis betyr det at innholdet på flere punkter er skissepreget og tar bare standpunkter uten å føre argumenter.

I Østlandsforskning ble det 18.&19. februar 1988 arrangert et internt seminar om evaluering. Både mer grunnleggende teoriproblemer og konkrete prosjektrelaterte problemstillinger ble behandlet.

Dette arbeidsnotatet er skrevet i forlengelsen av den seminardiskusjonen omkring teorigrunnet for evaluering. Notatet skal etterhvert bli utviklet til et ØF-notat.

INNLEDENDE KOMMENTARER: HVA ER UTFORDRINGEN FOR DAGENS EVALUATOR?

På markedet for kjøp og salg av forskning/konsulentvirksomhet er evaluering allerede en veletablert varesort. Antakelig har etterspørslen i seg selv beveget mange forskningsmiljøer til å foreta et sk. strategisk valg i retning av å satse på evaluering. Herværende institusjon er intet unntak. Strategisk valg som forfølgelse av pengestrømmer er legitimt som en måte, og kanskje den eneste måten, å være markedsorientert på. Men når vi, forskningsstiftelsene, på den måten manøvrerer rundt i markedet, blir det et vesentlig poeng å dra med seg den nødvendige faglige ballasten, slik at varen vi selger får et innhold med kontakt inn i den vitenskaplige verden, dvs. inn i faglitteraturen. Dette er vel nærmest et forskningsetisk poeng. Markedsretorikken utvikler seg etter sin egen logikk og skaper sine egne "plakater" (evaluering, scenarier, målstyring, konsekvensanalyse, osv.), men deri ligger det ingen garanti for at forskeren qua produsent faktisk er forskningsfaglig orientert.

Det er vanskelig å finne fram til noen etablert faglig konsensus om hva evaluering er. Nå er ikke dette så unormalt som det i utgangspunktet kan virke. Det lar seg gjøre, uten store anstrengelser, å finne fram til andre områder hvor betydelige faglige uklarheter foreligger men hvor plakaten har greid å skape en etterspørsel (framtidsforskning, scenarier). Det ville være blåøyd (og er heldigvis heller ikke nødvendig) å forutsette en markedsmekanisme som er rasjonell i den forstand at etterspørslen oppsto eller er sterkest eller blir dirigert der hvor forskerene kunne levere de beste produktene, rent kunnskapsmessig betraktet. Vi må som kjent skille mellom kvalitet og relevans.

Markedet som mekanisme er symbolbefengt og prostitusjonistisk; selger selger ikke bare produkter men også en lovnad om hva produktet kan utrette, en fortolkningsramme for produktet. Denne rammen snekres sammen med et enøyd blikk på oppdragsgivers ønsker eller sk. behov. Kjøper på sin side kjøper ikke bare produkter, men også en legitimering av en sammenheng hvor produktet skal kunne fungere. Dette kan dreie seg om legitimering av behov, av problemstillinger osv. Poenget er at det ikke er gitt med nødvendighet eller ikke engang sannsynlighet at kjøp og salg av kunnskapsbaserte produkter er basert på en vurdering eller styring eller rammesetting med utgangspunkt i kunnskapsbasisen. Tvert imot vil en for aktiv relatering av oppdragsgivers ønsker, forestillinger, oppfatninger, teorier til kunnskapsbasis i kjøp-salg-situasjonen ofte være uheldig for salget. Særlig i en anbudssituasjon er det vanskelig å holde de oppdragsetiske normer høyt hevet, både fra forskersiden og fra oppdragsgivers side. Paradokset i anvendt forskning er noe i denne retning:

å anvende den samfunnsvitenskaplige kunnskapsbasis i kontakt med oppdragsgiver i utforming av det kunnskapsbaserte produktet som skal selges/kjøpes, vil innebære både en kritisk holdning til oppdragsgiver, og en ytterligere problematisering snarere enn å gi entydige svar. Man vil måtte sette spørsmålstegn ved oppdragsgivers forestillingsverden i stort (virkelighetsforståelse,

problemdefinisjon, hensikter, verdigrunnlag og ofte utøvelse av politisk makt), og dermed potensielt provosere oppdragsgiver. Selv om oppdragsgiver henvender seg til forskeren pga. vedkommendes kunnskap, så ønsker ikke oppdragsgiver denne uten videre anvendt på seg selv. Løsningen blir at salget foregår med en underforstått kontekst: oppdragsgivers ideologiske fortolkningsramme blir ikke utfordret av forskeren.

Markedet er ikke primært interessert i faglig kvalitet. Systemet favoriserer en relativt kortsiktig tilpassning mellom kjøper og selger, der det meste er til salgs eller kan kjøpes for penger. I denne tilpassningen kan både kjøper og selger profesjonalisere seg. Dette kan selvsagt i visse tilfeller falle sammen med faglig kvalitet, men det er i så fall et tilfeldig og ikke nødvendig sammenfall. Professionaliseringen kan ta form av utviklingen av spesielle måter å gjøre forretning på, som både tilfredstiller selgers og kjøpers behov. Ansatser til slike tendenser kan observeres i dag innenfor tiltaksarbeidet og evalueringen av denne. Peter Arbo har drøftet en utviklingsbane for det han kaller prosjektmakeriet¹. I utviklingen, gjennomføringen og evalueringen av en etterhvert kontinuerlig strøm av tiltaks- og utviklingsprosjekter kan man langt på vei observere en tilpassning mellom sentralforvaltning, det lokale offentlige tiltaksapparatet, næringslivet og evaluatorene der alle har en interesse i å videreføre prosjektstrømmen. Man kan langt på vei observere framveksten av et eget organisasjonsapparat, både i offentlig og privat sektor, som baserer seg på prosjektmarkeriet som marked. Den gjensidige tilpassningen mellom de forskjellige gruppene fører primært til en profesjonalisering av selve salget. Markedets kriterier for når kjøper møter sin selger er da ikke minst (men ikke bare) knyttet til retorikken i formulering av søknader, til presentasjonsform. Det er først og fremst de som er i prosjektmakerisystemet som kjenner de rette trylleformularene, trylleformularet som utløser bevilgningen. Et slikt prosjektmakeri-system er ad. hoc. preget basert på prosjekter som er tidsbegrensede, problemorienterte og satt sammen og preget av prosjektdeltakerenes kompetanse (eller inkompetanse). En slik organisasjonsmodell er også blitt kalt for 'adhokrati'². Dette er hva angår mange aspekter et dekkende begrep, også for å signalisere intensjonen ved prosjektmakeriet, som er å arbeide alternativt innenfor og på siden av byråkratiske systemer, som gir lite rom for selvorganisering, og som går for å være regelstyrte, sentraliserte og formelle. Samtidig gir prosjektmakeriet enkeltpersoner og personlig-private nettverk en større makt i beslutningsprosesser. I seg selv er ikke dette nødvendigvis kritikkverdig, men det blir et kritisk og nødvendig spørsmål om evalueringens rolle i denne sammenheng: det å utfordre de personlig-private nettverk og det å kritisere selve prosjektmakeriet kan være "farlig", evaluator kan simpelthen bli skjøvet ut av det gode selskap.

¹ Peter Arbo: "Prosjektmakeriets logikk. Fra modernisering til reføydalisering. Diskusjonsnotat." FORUT 1989.

² Sveiby og Risling: "Kunnskapsbedriften", Cappelen, Oslo 1987

Dette er selvfølgelig å sette forhold på spissen. Men det at dette er et forhold er viktigere enn spissen det står på. Og denne situasjonen illustrerer et sentralt etisk problem for evaluator. For å få et (og kanskje senere) evalueringsprosjekt må evaluator demonstrere sitt kunnskapsprodukts relevans i markedet. Og her er det ikke rom for annen relevans enn den som følger pengetransaksjonen, relevans må betraktes som en funksjon av at selger kan gi kjøperen det kjøperen ønsker. Det etiske problemet blir da for forskeren å ikke selge sin mulighet til kritisk forskning, hverken gjennom utformingen av selve evalueringen faglig og administrativt, eller ved å la seg innsosialisere i prosjektmakeri-kretsen.

Dette notatet har som tema evalueringsforskning, et begrep som i det følgende betyr forskning om evaluering³. Betragtninger om markedet for kjøp og salg av sk. kunnskapsbaserte tjenester er en bisak her. Betragtningen viser at både oppdragsgiver og forsker står overfor flere vanskeligheter enn rent faglige, når vi skal vurdere hva som må gjøres i videreutviklingen av evaluering som en aktivitet. Og muligens er de etiske og markedsmessige utfordringene viktigere i denne sammenheng. Dermed er det ryddet plass for å gå løs på rent faglige spørsmål.

Hovedinnholdet i notatet er knyttet til ett hovedanliggende belyst fra to synsvinkler: hvilken metafysisk plattform synes mest fruktbar å velge for evaluatoren? Jeg gjør da den noe "lurvete" forutsetning at vi i praktisk forskning på mange måter velger oss "en passende" metafysikk, og med passende menes noe i retning av det som gir oss rimelige praktisk-metodologiske arbeidsforutsetninger.

Det argumenteres stort sett mot noe, og da mot forstillingen om årsak-virkning i prosjektevalueringer (tiltaksarbeide først og fremst). Argumentasjonen løper langs to linjer:

- 1 en metafysisk argumentasjonslinje hvor hensikten er å motgå forstillingen om årsak-virkning-modeller som samfunnsvitenskaplig ideal- eller modellforestilling (kap. 1 2 og 3)
- 2 en praktisk linje hvor hensikten er å undersøke hvorvidt en årsak-virkning-metafysikk er brukbar i empirisk forskning om vi forutsetter den som sann eller den tross allt meste brukbare vi har (kap. 4)

I kapittel 5 og 6 behandles ansatser til en argumentasjon for noe, nemlig hva evaluator skal se etter hvis man må droppe modellen "årsak-virkning av tiltak".

³ Vislie

2 SAMFUNNSVITENSKAP.

2.1 Den positivistiske tanketradisjon.

Naturvitenskapens suksess har inspirert til en nærliggende tankerekke som er sentral i den positivistiske tradisjonen, i en romslig betydning av dette noe forslitte begrepet. Skissemessig og spissformulert er innholdet i denne slik:

Naturvitenskapens suksess skyldes dens metoder. Samfunnsvitenskapens mangel på suksess skyldes mangel på vitenskaplige metoder. Naturvitenskaplighet tar utgangspunkt i en sakstvang. I naturvitenskapen er det kombinasjonen av metode og virkelighet som tvinger forskerene til enighet, hvis ikke "svir" vi oss på virkeligheten. Samfunnsforskerene er uten en slik samlende og enhetsstiftende metode hvor det ideelt sett er en objektiv virkelighet som tvinger forskerfelleskapet til enighet. De er overlatt til synsing og subjektiv eller dogmatistisk mening, personlig stahet og retorikk. Oppfatningene er ikke på samme måte som i naturvitenskaplig aktivitet forankret i en enhetlig og enhetsstiftende metode. Metoden skal nettopp gi forskningsprosessen legitimitet og regulative prinsipper som styrer eksperimentdesign, datainnhenting, rapportering, teoribygging, etterprøving, kontroll osv.

Når situasjonen er slik, er det naturlig å ta fatt i naturvitenskaplige metoder som bevislig har gjort suksess. Man må søke å anvende disse (direkte, med visse modifikasjoner for å tilpasse til samfunnsvitenskapens egenart eller på en eller annen måte analogt. Alle varianter har det vært prosedert for.) innen samfunnsvitenskap. Dette vil kunne gi denne typen vitenskap den legitimitet den søker og behøver.

Sentrale legitimitetsprinsipper for vitenskaplighet som overføres i et slikt transplantasjonsprogram, fanges inn med stikkord som

*enhetsvitenskaplig program, dvs. det finnes bare en form for vitenskaplighet, en grunnleggende metode. Denne baserer seg på hypotesekonstruksjon som prøves eksperimentelt og som relateres til generelle lover.

- * i prinsippet gjentagbare eksperimenter
- * isolering av eksperiment i forhold til omverden
- * kontrollgrupper
- * kvantifikasjon og deskriptive teorier/begreper (intensjonsfrie) som kommunikasjonsform innad i forskersamfunnet
- * nomologisk teoriforståelse, dvs. søken etter en forklaring som baserer seg på almene lovmessigheter
- * mål-middelrasjonalitet

- * årsak-virkning-forklaringsmodeller hvor forholdet mellom årsak og virkning er analogt med naturkausaltitet.

I sammenheng med dette vitenskaplighetsidealet oppstår naturlig nok også en forestilling om samfunnsingeniøren. Samfunnsingeniøren gjør sin manipulative inngrep i samfunnsmaskineriet og samfunnmaterien utifra sin kjennskap til objektive (her i motstening til subjektive, dogmatiske, best betalte, rituelle oppfatninger eller liknende) lovmessigheter om kausalt sammenlenkede årsak-virkning-sammenhenger i samfunnsprosessene. F.eks. vil planlegging i en slik forståelsesmodell bestå i å koble sammen politikernes ønsker om målsetninger med samfunnsingeniørens kunnskap om og erfaring med årsak-virkning-sammenhenger. Gjennomføringen består da ideelt sett i å gå ut å gjøre de nødvendige manipulative grep.

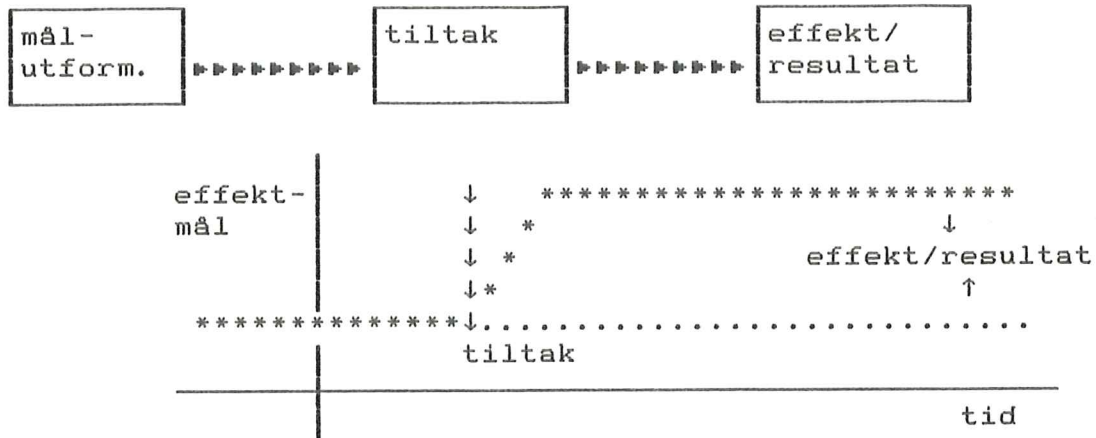
Medvirkning fra de berørte parter, de som blir utsatt for det manipulative inngrepet, blir i denne modellen redusert til et psykologisk, pedagogisk og kanskje etisk poeng: folk har et slags krav på å vite hva som skal skje med dem, hvilken retning som er pekt ut. Dette vil dessuten også skape mindre bråk og bedre motivasjon. Inngrepet går lettere igjennom. Eventuelt at de medvirkendes aktive medvirkning og gode motivasjon er nødvendig fordi det er de medvirkende som må gjøre de foreskrevne håndgrepene, som så iht. mål-middel-skjemaet fører til målet.

Spørsmålet om "å holde seg til planen" og oppnå den lovede/målsatte suksess blir ført tilbake til et moralsk anliggende (vi må holde kursen), et organisasjonsteknisk spørsmål (har vi et styringsapparat som kan styre målrettet), et spørsmål om ingeniøren vet nok om det kompliserte samfunnsmaskineriet, et pedagogisk spørsmål (skjønner de medvirkende hva samfunnsingeniøren sier?) ol. Hvis oppsatte planmål ikke blir innfridd, så kan dette skyldes enten at man ikke holdt fast ved planen, at prosjektstyrings var for dårlig fordi organisasjonsapparatet (qua teknisk apparat) sviktet, eller at man allikevel ikke hadde god nok kunnskap til de kausale (kausalanaloge) prosesser og ditto inngrep som skulle føre til målet.

Forbausende ofte finner vi at evalueringsrapporter viser til slike kategorier i sine konklusjoner. (refs.)

Forestillingen om den sosiale ingeniørkunst og politikere som ditto bedriftsledere har vært utbredt og er det vel fremdeles. Det er forestillingen om den instrumentelle rasjonalitet. Man betrakter planlagt endring som en prosess der man søker de beste midler for å realisere et gitt mål.

Analogien til modellen som ble skissert for inngrep i naturen skulle vel være åpenbar. Bolkesjø er en eksponent for den denne tanketradisjonen og Ringstad en annen i behandlingen av aktuelle evalueringsmetoder (se bla. Bolkesjø 1985 og 1987 og Ringstad 1986). Grunnleggende er her følgende forestilling:

Man utformer mål og velger tiltak på bakgrunn av kunnskap om årsak/virkning-forhold i samfunnsmaskineriet. Tiltaket iverksettes. En samfunnsprosess endres slik at det oppnås et resultat som er en effekt av tiltaket og som er annerledes enn hva som ville vært tilfellet hvis tiltaket ikke var iverksatt (prikket linje i figuren).

Evaluators oppgave blir her å holde målsetning opp mot resultat og måle effekt. I tillegg kan man mene noe om middelvalg osv. Evaluators viktigste metodeproblem blir av typen:

- * hva ville utviklingen vært hvis tiltaket ikke var iverksatt (det sk. kontrafaktiske problem)?
- * Hvordan isolere tiltakets virkning fra andre forhold som påvirker utviklingen?
- * Hvordan kvantifisere hva som skal måles?

I det hele tatt blir det et uoverstigelig problem at en tilsynelatende god modell gir oss et vitenskaplighetsideal som i realiteten og i praksis er uhåndterlig.

Man vil mislykkes når sosiale endringer forstås og forsøkes analysert slik. Det er vel også erfaringen innen mye planleggingsvirksomhet. (mere kommer)

I sin helhet er representert den positivistiske tradisjonen en feil tankebane. Men det er brukt mye tid på den, og det er fremdeles en metafysisk plattform for mange. Den detaljerte utarbeidelsen av denne typen vitenskaplighet innen samfunnsvitenskapene kan naturlig nok anta mange former, men alle er etter min oppfatning en avart av et positivistisk vitenskapsideal.

2.2 Samfunnsprosesser vs. naturprosesser: en annen vitenskaplighet.

På hvilket punkt svikter det positivistiske vitenskaplighetsprogrammet? Etter min mening ikke i en mislykket transplantasjon av vitenskapelige metoder fra et kunnskapsfelt til et annet, slik at det kan tenkes "en rikitigere" eller heldigere

transplantasjon. Heller ikke fordi det er vesentlig større praktiske vanskeligheter knyttet til det å kvantifisere, måle, eksperimentere, isolere, repetere osv. når studieobjektet er samfunn og ikke natur, slik at kvantifisering kan gjennomføres "bare vi har regnekraft nok" eller liknende. Heller ikke i det at det er vanskeligere å finne de kausale årsak-virkning-sammenhengene i samfunnet, slik at det bare er spørsmål om tid, penger og bedre eksperimenter.

Det positivistiske programmets grunnleggende feilslutning er derimot å finne i det forhold at samfunnet som studieobjekt og "mekanisme" er grunnleggende forskjellig fra naturen. Transplantasjonen av metode og vitenskaplighet er derfor mislykket fordi den er irrelevant, den naturvitenskapelige metode treffer ikke det nye objektet; sosial virkelighet; den blir anvendt på.

Samfunnet er ikke et objekt som vi kan gjøre manipulative inngrep i på bakgrunn av kausale årsak-virkning-sammenhenger. Samfunnsprosesser kan ikke beskrives som en serie hendelser lenket sammen i klausale årsak-virkning-kjeder.

Samfunnsprosesser må forstås som handlinger. Handlinger har sin årsak eller sitt handlingsgrunnlag. I dagliglivets språk sier vi at handlinger i den sosiale verden har årsaker og virkninger, og det er i seg selv ikke noe uttillstrekkelig eller galt med det. I dagliglivssituasjoner er det presist nok. Men innen en profesjonell ramme, som i FoU-sammenheng, er det nødvendig å være utarbeide tekniske definisjoner. Og begrepene årsak og virkning har allerede sin tekniske definisjon, og sitt (relativt) avklarte meningsinnhold i naturvitenskapene.

Overfor sosiale handlinger, dvs, handlinger der naturen ikke inngår som middel, bør vi benytte andre begreper, eller vi bør være helt eksplisitte i å gi begrepene en teknisk definisjon i kontrast til naturvitenskaplig meningsinnhold.

I dette notatet vil følgende språkbruk legges til grunn:

handling har grunner, de kan forstås og de har konsekvenser. De er pr. def. intensjonale, noe som gjerne kan utlegges som rettede, målrettede, eller gjerne slik: det ligger en mening bak, de er uttrykk for en mening og har en hensikt. Og dette handlingsgrunnlaget og hva handlingen er rettet mot har sine rasjonalitetskrav/normer.

Men denne rasjonalitetsformen kan ikke forstås instrumentelt. Det er mulig at vi forklarer handlinger, og at vi vurderer dem som rasjonelle eller ikke, men intet av dette kan vi gjøre uten at vi først må påstå eller forutsette at vi forstår dem (alternativt påstår at de representerer et brudd på nødvendige betingelser for forståelighet). Kritikkk har bare sin mening når den er på formen: "ja, jeg forstår det, men burde du ikke heller ha gjort ... ?

Og her beveger vi oss inn mot ansatser til en alternativ forståelse av hva evaluering kan være. Evalueringen skal utvikle en bredest mulig forståelse for det "handlingsrommet" som var åpent for aktørene, og kritisk spørre hvorfor nettopp de valg ble

gjort som ble gjort, hvorfor visse valgmuligheter ble oversett, hvorfor nettopp valget ble gjort av dem som gjorde det, hvorfor ble ikke andre trukket inn, og liknende. Mao. skal evalueringen utvikle plausible handlingsrom rundt en prosess, rundt et program, og så dukke inn i dette rommet med et kritisk blikk.

I en konkret evalueringssituasjon vil det å konstruere rommet omkring aktørene, prosessen, programmet og fenomenet ofte bestå i å besvare spørsmålet: hva dreier det seg om?

Svaret vil ofte være en beskrivelse av det som skal evalueres, og inkluderer spørsmål som:

- * hvordan oppsto f.eks. programmet
- * hvem tenkte og ville hva med det
- * hvem var forutsatt å gjøre det som ble tenkt
- * hva mener de forskjellige aktørene om det

osv. i det hele programmets forhistorie, og prosessen bak og parallellt med programmet.

Når vi har svart på dette har vi så og si satt scenen, og "spillet" kan begynne.

Det blir da et spørsmål om hvilke standarder evaluator skal bruke når grunner, handlinger, intensjoner og hensikter blir gjenstand for en analyse innenfor dette rommet. Her mener jeg at forestillinger om rasjonell framferd vil måtte trekkes inn, og vil måtte holdes opp som en standard. Men hva betyr det?

Svaret betinger at jeg tar et skritt tilbake, for å hente opp et poeng som er blitt liggende. Hva er det å forstå? Og særlig, hva er det å forstå empiri (enten der er kvanitativ eller kvalitativ empiri)?

Normativ integrasjon, et begrep vi skal komme tilbake til, er nødvendig for å forstå/gi mening til empiri om samfunnet/sammfunnprosesser. Med dette menes empiri kan ikke forstås som nakne data. Et tall, en sammenstilling av tall, et stolpediagram eller 10, er i seg selv meningsløse som data om samfunnet. Dette har vært en grunnanliggende for det ikke-positivistisk sosiologitradisjon. At forståelsesorienterte og kvalitative metoder må ligge til grunn framfor kvantitative, betyr ikke at kvantitativ informasjon i seg selv ikke er utnyttbart. Det betyr at kvantiteter bare får et meningsinnhold innen en gitt forståelsesramme. I seg selv og for seg selv taler de nakne kvantiteter ikke. Data må fortolkes, man må spørre. hva betyr dette? Og rammene for tolkingen må klarlegges gjennom en kvalitativ tilnærming. Det er denne prosessen som gir data mening, som lar tallene tale.

3 HABERMAS OG GRUNNLEGGENDE HANDLINGS- OG RASJONALITETSFORMER.

Det kan skilles mellom to måter å bygge en samfunnsmodell (det finnes naturligvis flere og også endre måter å kombinere

elementene i de valgte modellene på. Valget er her gjort for å understreke ett poeng: vi har behov for mer enn den mål-middel-orienterte rasjonalitetsmodellen og noe annet enn årsak-virkning-forståelse av samfunnet):

Vi kan ta et utgangspunkt hvor samfunnet sees på som bestående av en samling enkeltenheter (individer, familier, organisasjoner osv.) som er i interaksjon med hverandre. Hver analyseenhet har sine interesser å ivareta, sine planer, sin målsetning. De er hver for seg autonome størrelser, med evne til å tenke og handle selv utifra sitt eget tankegods.

En slik tilnærming ligger vel til rette for å forsøke en ren mål-middel-analyse av alle samfunnsprosesser. Jeg gjennomfører ikke dette resonnementet her.

Grunnmodellen i forhold til målforfølgelse og handlinger er det ensomme subjekt (eller annen analyseenhet, f.eks. den avgrensede organisasjonen) som står overfor verden, som det skal forholde seg strategisk/instrumentelt til.

Rasjonalitet i denne modellen betyr:

- * å ha kunnskap om verden som en kausal årsak-virkning-prosess (å søke kunnskap om verden utifra den forutsetning at den er en kausal årsak-virkning-prosess)
- * å gripe virksomt inn i denne verden /i virkeligheten slik at hensikter og planer som subjektet/atomet har blir realisert gjennom denne inngripen
- * ta utgangspunkt i de preferanser analyseenhetene har, og ikke problematisere preferansesstrukturens innhold som noe annet enn et spillteoretisk problem. Spørsmålet om å forstå og forholde seg til grunnene for preferansene kan ikke tas opp på noe annen måte enn som et strategisk problem.
- * språk og kommunikasjon er noe som innen denne modellen forstås som og brukes til å formidle et i prisippet privat tankeinnhold og meninger med. Dette gir grunnlag for koordinering av handlinger og diskusjon som presentasjon av synspunkter og preferanser.

De to momentene henger sammen: et inngreps virksomhet/effektivitet henger sammen med sannheten av de meninger/oppfatninger inngripenen bygger på. Det er denne modellen som ligger til grunn for tradisjonell mål-middel-rasjonalitet. Denne modellen er grunnleggende innen store deler av samfunns teorien, og har i særlig grad vært det dogmatiske grunnlaget for mye gjengs planleggings- og tiltaksteori (se nok en gang Bolkesjø og Ringstad).

Alternativt kan vi ta et utgangspunkt hvor samfunnet sees på som en helhet, og hvor den grunnleggende rammen (normer, interesser, planer, handlingsmuligheter) blir skapt i et språklig medium, i en kommunikasjon. (Niklas Luhmann: "samfunnet er kommunikasjon"). Dette betyr at det må forutsettes en grunnleggende forståelsesorientert og språklig handlingsmodus som spenner ut det strategiske rommet som tas for gitt i pkt. 1 over. Dette blir

spent ut gjennom mulighet for enighet og felles forståelse av normer (spilletts regler; slik tennisreglene er ikke bare regulerende for det å spille tennis, de er konstitutive, de skaper spillet tennis. Når man spiller tennis må det forutsettes en forståelse og en enighet/konsensus om reglene, og det må forutsettes en prosedyre for når og hvordan de skal komme til anvendelse. Innenfor disse rammene er det spent ut et rom for strategisk handling, inklusive det å jukse.)

Det kan være hensiktsmessig å bringe inn et begrepsapparat for en klassifikasjon av handlingstyper med tilhørende former for rasjonalitet (fra Habermas: "Theorie des kommunikativen Handlens").

3.1 Teleologisk handling og rasjonalitet.

Habermas tar utgangspunkt i begrepet rasjonalitet. Rasjonalitet brukes som et grunnbegrep i forhold til den enkeltes autonomi (og private tankegods som utgangspunkt for handlinger).

Det er to typer mål-middel-rasjonelle handlinger. Disse kan begge kalles for teleologiske handlinger med tilhørende teleologisk rasjonalitet (teleos = mål).

Den første typen, instrumentell handling, retter seg mot natur-inngrep/manipulasjon. Det er handlinger rettet mot den ytre natur (der mennesker ikke er inkludert som intensjonale vesener). Den baserer seg på en instrumentell rasjonalitet. Man griper inn i et objekt som er kausalt og "stunt".

Den andre typen retter seg mot den sosiale verden, i den forstand at "de andre" brukes som brikker i et spill (tenk tennis), de er et middel i handlingen hvor jeg sikter mot å få mine interesser innfridd (ikke alle spill er null-sum-spill som tennis, vinner du så taper jeg). Dette er strategisk handling, dvs. handlinger overfor den ytre verden der mennesker er inkludert som intensjonale vesener med en gitt preferansestruktur osv. Den baserer seg på en rasjonalitetstype som kan kalles strategisk rasjonalitet. I denne handlingsmodus objektiverer aktøren den sosiale virklighet. "De andre" oppfattes som midler til å realisere interesser og oppnå ønskede goder, unngå farer, situasjoner osv. Kort sagt, man handler strategisk i det sosiale feltet utifra planer, ønsker, interesser osv. hos seg selv og andre, og utifra den informasjonsbasis man til enhver tid har.

Den teleologiske handlings og rasjonalitetsmodus er åpenbart relevant og viktig innen planleggings- og tiltaksteori for samfunnsendring. Jeg kommer derfor mer detaljert tilbake til strategisk handling og rasjonalitet.

3.2 Forståelsesorientert handling og rasjonalitet.

Først kort om Habermas øvrige begrepsapparat. Det er viktig at teleologiske handlingsmønstre og rasjonalitetsformer ikke blir stående alene, men integreres i et større hele.

I flg. Habermas kan ikke samfunnsprosesser forstås utifra

teleologiske handlings- og rasjonalitetsformer alene. Disse har åpenbart sin funksjon og fanger inn en del av den sosiale virkelighet, men visse grunnleggende trekk ved samfunnet fanges ikke inn i slik teoribygging.

Det finnes i sosiologisk teori en tradisjon som hevder at normativ integrasjon er nødvendig for å forstå/gi mening til (og gjerne også: identifisere) samfunnet empirisk. Det finnes en normativ enighet som skapes og er forpliktende (og som faktisk også i stor utstrekning følges). En slik normativ enighet, skapt i en normativ handling etter egne kriterier for rasjonalitet, normativ rasjonalitet, kan ikke forstås grunnleggende strategisk.

Med utgangspunkt i tenniseksemplet kan man si at følgende argumentasjon gjelder følgende: hvis jeg vil spille tennis, så må jeg akseptere at tennis-reglene kommer til anvendelse på meg på like fot med medspillere. Dette krever at jeg er inneforstått med tennisreglene, jeg forstår dem og er enig med dem og jeg forstår at og når de skal komme til anvendelse. Jeg gjør ikke dette for bare for å spille tennis, men også for å kunne ta stilling til om jeg vil spille tennis og hvordan. Forståelsen går forut for strategien.

I flg. Habermas må rasjonalitetsbegrepet utvides for å fange inn det normative grunnlaget i samfunnet. Den teleologiske rasjonaliteten kan ikke legges i bunnen. Det å bli enige om hva som er legitime normer, det å utvikle en felles forståelse kan ikke forstås som en strategisk handling. Det er først når spillets regler er lagt at det strategiske spillet kan begynne.

3.2 Handlings- og rasjonalitetsformer. Samlet oppstilling.

Dette leder Habermas fram til et begrepsapparat som baserer seg på følgende distinksjon:

HANDLINGS-ORIENTERING →→→→ HANDLINGS-SITUASJON ↓↓↓↓	SUKSESSORIENTERT (VIRKER DET?)	FORSTÅELES/ENIGHETS-ORIENTERT (ER DET RETT/SANT?)
IKKE-SOSIAL (OVERFOR NATUREN)	INSTRUMENTELL HANDLING & RASJONALITET	XXXXXXXXXXXXXXXX XXXXXXXXXXXXXXXX
SOSIAL	STRATEGISK HANDLING & RASJONALITET	KOMMUNIKATIV HANDLING & RASJONALITET

↓
deskriptiv innstilling
↓
normativ innstilling

Det er den sosiale handlingssituasjonen som er av interesse i

denne sammenheng.

Med kommunikatív handling menes kommunikasjon med henblikk på å bli enige (på bakgrunn av et sett normer om hva som er kravet til enighet).

Kommunikativ handling har to modi:

- a: en diskurs som innebærer en prosess for å bli enige om det best mulige dogmet for handlingskoordinering og som dermed står under en handlingstvang
- b: den rene diskusjon som er fullstendig hypotetisk og dermed uten binding til handlingslivet

Det er kommunikatív handling av type a: jeg finner interessant i vår kontekst. Det å finne det best mulige dogmet for handlingskoordinering i et prosjekt/program har et ikke-strategisk element (men selvfølgelig også et strategisk element). Men hvordan og hvilken betydning har det når vi er i felten?

Observasjon og beskrivelse av en av en slik kommunikasjon er en ting, men å forstå den er i prinsippet å ta stilling til ett av synspunktene. Det å forstå er nettopp å forstå grunnene, og forskeren er ikke i en essensielt forskjellig/priviligert stilling fra aktørene selv.

Overfor grunner må man forholde seg i 1. person, utover den rent refererende funksjon (og referenten behøver ikke forstå). Det å referere, dvs å registrere oppfatninger og koble dem til aktører er ikke å forstå. Referenten har ingen overrefleksiv stilling i forhold til aktørene. Kommunikativ handling krever en deltakerrolle/perspektiv, ikke fysisk og faktisk, men kognitivt eller erkjennelsesmessig.

Av handlingssituasjoner i den sosiale verden orientert både mot suksess/virkosomhet og mot forståelse/enighet (om normer, verdier, spillets rammer) opererer Habermas med to handlingsmodi med tilhørende rasjonalitetsformer. Det er den suksessorienterte og strategiske handlingen, og det er den kommunikative handlingen som er forståelsesorientert.

En klassifisering av handlingstyper i en sosial handlingssituasjon er hos Habermas slik:

- *den strategisk handling som er suksessorientert
- *den kommunikative handlingen som er forståelsesorientert
- *en normregulert handlingstype som er orientert mot å avklare hvorvidt er handlingen rett gitt de normative rammer og hvorvidt de normative rammer riktige og hvorvidt det er riktig å anvende disse her og nå

Denne siste typen er kun uttrykk for følgende: forskeren må forstå de normative rammer for spillet, uten nødvendigvis å ville/ønske å kritisere dem. Denne typen handling innebærer et kommunikatív element, den innebærer et element av det å

forstå/sette seg i aktørens posisjon. Forskeren må kjenne de normative rammer som spenner ut aktørens handlingsrom. Hun må klarlegge hva dette rommet inneholder, hvilke "møbler", hvordan disse benyttes og oppfattes. Dette innebærer en hermeneutisk spiral for å sette seg inn i aktørens forståelsesverden. Men den normative handlingen har også et strategisk element, fordi hensikten er å klarlegge handlingsgrunnlaget og handlingsfriheten gjennom å forstå den konsensus som spillet forutsetter.

Før jeg går videre er det nyttig å ta med seg ytterligere en distinksjon, en distinksjon som kobler sammen det foregående slik at forkerens (evaluatorens) tilnærming skilles fra aktørens tilnærming.

Samfunn som livsverden: et samfunn er en samling aktører som forholder seg til naturen og den sosiale verden, og som er i stand til å handle kommunikativt med hverandre. Dersom vi betrakter samfunnet som en livsverden så betrakter vi i samfunnet i prinsippet slik aktørene selv forstår den, dvs. vi er i en deltaker-rolle/perspektiv (å forstå er i prinsippet å delta, å forstå tennis vil si i prinsippet å være en tennisspiller).

På en annen side kan vi betrakte samfunnet strukturelt, som et system med elementer i en viss struktur og med et visst funksjonelt forhold til hverandre. Dette siste er rendyrket i systemanalyserende sosiologi. Det er en objektiviserende/ikke deltakende men observerende/ tilnærming, det er et tilskuerperspektiv.

Som forskere kan/må vi veksle mellom de to perspektivene/rollene. Når vi skal gjennomføre den hermeneutiske prosess det er å bli (forståelsesmessig) normativt integrert som en basis for å gi empiri mening, så er vi i prinsippet deltakere. Vi må forholde oss til den fremlagte argumentasjonen på prinsipielt på linje med aktørene selv. Derimot vil vi gjerne veksle til et tilskuerperspektiv i deler av analysen når vi skal mene noe om system og funksjon.

Langs en annen dimensjon kan vi skille mellom teoretisk interesse og praktisk interesse. Forskerens tilnærming er den teoretiske interesse; dvs. interessen er å klarlegge, analysere, observere, det som utfolder seg i praksis.

Vi får følgende 4-feltstabell:

	TEORETISK INTERESSE		PRAKTISK INTERESSE	
SYSTEMPERSPEKTIV (TILSKUER-ROLLE)	OBJEKTIVERENDE INNSTILLING	*	SUKSESSORIENTERT INNSTILLING	*
LIVSVERDEN- PERSPEKTIV (DELTAKER-ROLLE)	FORSTÅELES- ORIENTERT INNSTILLING	*	SUKSESS&KONSENSUS- ORIENTERT INNSTILLING	*
	forskerens innst.			
			aktørenes innstilling	

Aktørenes interesse er selvsagt av praktisk art: den er orientert mot handling og inngrep i samfunnsmaskineriet. Aktørene må skifte mellom to typer roller: deltaker-rollen når man fastlegger hvilke normative rammer som skal legges til grunn for handlingene, og hvordan handlingen skal gjøres iht. rammene. Dette er en konsensus-orientert innstilling i den grad det fastlegges rammer for spillet, og den er suksessorientert i den grad hensikten er å bli enige om et felles dogme for handling. Når aktøren så "går ut i verden" og handler, så kan dette forstås som et rent stragtgisk spill, hvor de andre er middler i forhold til hensikten, og hvor man i prinsippet tar en tilskuerverolle.

Vi har som forskere en teoretisk interesse når vi går løs på å evaluere et sosialt fenomen (prosjekt, program, institusjon osv.). Vår interesse er i denne sammenheng av teoretisk art: vi ønsker å bidra til vår kunnskap om samfunnet og sammenhenger og betingelser for utviklingen av dette. Men for å gjennomføre slik forskning, må vi ha en metodologisk tilnærming som er forståelsesorientert og dermed deltakende for å bli normativt integrert i prosessen/fenomenet (altså klarlegge den meningshorisont eller forståelseshorisont som aktørene beveger seg innenfor) som et grunnlag for å gi mening til empiri om prosessen.

Jeg forstår dette som en annen måte å utlegge følgende fra Nylehns notat: "For å kunne bestemme det (et tiltak) må man også inkludere kjennetegn ved dem som iverksetter det. Hvilke holdninger tar de med seg, hvordan forstår de tiltaket, hvilke hensikter har de med det, hvordan identifiserer de seg med det, osv. man kan ikke forske på det i natuvitenskaplig forstand. Et tiltak vil alltid bli valgt av noen, og disse valgene vil bygge på oppfatninger, verdier og holdninger. Vi må

forstå valget av tiltaket som et uttrykk for premisser hos beslutningstakere....."

Premisser hos beslutningstakere forstår jeg som det samme som beslutningstakers norm-rammer (mer enn matrielle betingelser).

Foreløpig konklusjon er:

*evaluering innebærer en forståelsesorientert fortolkende dimensjon, hvor hensikten er å klarlegge aktørenes forståelseshorisont. I dette er vi å oppfatte som deltakere som søker en normativ integrasjon.

*normativ integrasjon er nødvendig for å gi empiri om samfunnet mening, og for å gi en forklaring på hva som skjer, og grunnlaget for handlinger og hensikter

*aktørenes handlinger må analyseres strategisk når de opererer i tilskuerrolle, men deres forhold til rammene er av en annen art, nemlig konsensusorientert for å fastlegge et handlingskoordinerende dogme, som konstituerer og regulerer verdier, trafikkregler, funksjonelle sammenhenger, relevante problemstillinger osv. Dette er sosiale parametere som ikke kan beskrives/forståes uavhengig av det sosiale miljø, den livsverden de er en del av.

4. BEGREPET EFFEKT OG MÅLING AV EFFEKTER I EN STRATEGISK HANDLINGSMODUS. TOCKEVILLE OG ELSTER OM STRATEGISK RASJONALITET OG SAMFUNNSPLANLEGGING.

Inntil videre lar jeg Habermas ligge. Den viktigste innsikten som kan tas videre er

*strategisk handling og rasjonalitet innebærer en objektivert og deskriptiv innstilling til samfunnet. Denne må hvile på en forståelse av og enighet om "spilletts regler" (som i sin tur innebærer en normativ, ikke-strategisk, ikke-deskriptiv og deltakende tilnærming til samfunnet).

Det er klart at strategisk handling overfor den sosiale verden har sin plass og er en del av virkeligheten (ofte til og med den mest interessante del av virkeligheten). Og selvfølgelig er det strategier vi er innen planleggings- og tiltaksarbeide. Vi vurderer situasjonen, former en intensjon som står i et forhold til hvilket repetoir av handlingsmuligheter vi har, og gjør våre utspill og innspill deretter. Vi lærer av det, og etter en revurdering eller fortolkning av hva som nå skjer, justerer vi ambisjoner og intensjoner og selve forestillingen om hvordan vi skal gå fram.

Det kan diskuteres vidt og bredt hvorvidt de funksjonelle sammenhengene mellom elementene i samfunnssystemet er kausale eller noe analogt med kausalitet, enten videre langs de linjer som er gjort i det foregående, eller på andre premisser. Det kan derfor være nyttig å ta et alternativt utgangspunkt:

gitt nå at samfunnet faktisk hviler på "greie" årsak/virkning-sammenhenger. Kan en slik metafysikk legges til grunn for empiriske studier i f.eks. evaluering av samfunnsendring? Kan vi, om vi aksepterer en slik metafysikk, klarlegge hvilke årsaker som henger sammen med hvilke virkninger, og dermed om slike årsak/virkning-tenkte planer når målet med sine utpente midler?

Spørsmålet er hvorvidt det er en "brukbar" metafysisk posisjon å tenke i årsak/virkning-modeller, om den kan den lede oss fruktbart i empiriske undersøkelser av i denne sammenheng tiltaksprosjekter?

Dette er ikke et spørsmål om den sanne metafysikk. Vi tar et radikal-pragmatisk standpunkt, og er kun ute etter den brukbare metafysikk. Årsak-virkning-modeller er overforenklete eller muligens gale, men kan alllikevel være nyttige. Dette er et standpunkt en ofte møter som en innvending mot den type betraktninger som er gitt i kapittel 2 og 3. Den positivistiske metafysikk som reiser den seg alltid under skinn av sin nytteighet som tankemodell for utforming av empiriske studier (se f.eks. Anne Vislie: fornote 3).

I følge Jon Elster⁴, er interessante effektmålinger på samfunnsmessig endring innen en formålsrasjonell årsak-virkning handlingsverden ikke mulig. Argumentet går slik:

Det har vært to sentrale stikkord i store deler av samfunnsplanleggingsteorien:

*ideen om samfunnsingeniøren, som tidligere omtalt

*ideen om incremental planning, dvs. å gjøre endring i små skritt fordi den kunnskapen som samfunningeniøren har tross allt er beheftet med en rekke feil. Man må gå forsiktig og oversiktlig fram og dette krever små skritt hvis effekt kan overvåkes.

Det kan gjøres fire aktuelle distinksjoner vedrørende virkninger/effekter av samfunnsingeniørens inngrep (etter Alexis de Tocqueville):

a: lokale vs. globale virkninger

en endring innført i liten målestokk (lokalt) vil få helt andre virkninger om den blir innført på bred basis (globalt)

b: partielle virkninger vs. nettovirkninger

en endring i parameter x kan ha en virkning på variabel y indirekte; dvs. gjennom flere mellomliggende variable z, \dots . Det vi er interessert i er nettovirkningen av alle slike partielle virkninger, og ikke stirre oss blinde på noen, en eller to, slik vi i praksis er henvist til å gjøre

⁴Jon Elster: "Skeptiske tanker om samfunnsplanlegging".

c: korttidsvirkninger vs. langtidsvirkninger

man kan ikke vurdere en institusjonell endring bare utifra hvordan den påvirker samfunnets evne til å løse de problemer som stilles til enhver tid. Dette er bare et spørsmål om hvordan eksisterende ressurser bruke. Et mer interessant spørsmål er hvordan/om en endring fører til at ressurser skapes i større omfang enn tidligere. For å klarlegge dette må endringen følges over tid. Dette er et problem, både pga. usikkerhet med hvor lenge det kreves en overvåking, og fordi andre endringer etter hvert vil forkludre bildet.

d: overgangsvirkninger vs. likevektsvirkninger

en endring i et område vil påvirke og føre til endringer i andre områder. Systemet vil svinge fram og tilbake en stund før det muligens finner et stabilt leie, som naturlig nok vil være dynamisk (systemteori). Dette er opplagt svært vanskelig å måle som effekt.

Vil man vurdere de forventede virkningene av en endring, er det de globale, netto langtidsvirkningene som er interessante.

Dette kan vi ikke vinne innsikt i gjennom incremental planning, fordi lokale, partielle, kortids-overgangsvirkninger ikke sier noe om globale, netto langtidsvirkninger. Eksperimenter som skal klarlegge disse er ikke mulig/etisk akseptable.

Konklusjonen må bli at det heller ikke er mulig å evaluere prosjekter mhp. den netto langtid og brede virkning de har på samfunnsutviklingen.

Dette oppfatter jeg sammenfallende med konklusjonen i Nylehns notat når han sier:

"Konsekvenser av et tiltak" er et problematisk begrep. Muligens kan det argumenteres vitenskapsteoretisk for at begrepet ikke er fruktbart. I praktisk forskning kan vi i alle fall ikke regne med å kunne formulere særlig pålitelige utsagn om tiltaks konsekvenser."

Når vi handler strategisk, betyr ikke nettopp det at vi har en målsetning som vi velger midler i forhold til, og er det da ikke mulig å registrere om vi har hatt suksess?

Før vi besvarer nærmere holder jeg fast ved konklusjonen foran: selv om vi handler strategisk, så betyr ikke det at vi kan måle effekter på samfunnet eller forsåvidt registrere/monitorere måloppfyllelse på det nivået vi primært har rettet vår interesse mot.

Deretter følger det følgende argument fra både Børres og Elsters argumentasjon:

det er kanskje mulig å registrere hvorvidt en individuell handling hadde de forventede effekter (lokalt, på kort sikt, partielt og som et overgangsfenomen). Men dersom den forventede effekt ikke realiseres, så kan dette skyldes en

rekke faktorer eksternt i forhold til handlingen. Det kan dermed ikke gis noen god sammenheng mellom en handling og hvorfor den ikke lykkes. Men dermed kan heller ikke vellykkede handlinger entydig defineres som handlinger som når, måler, skaper tilsiktede effekter.

konklusjon: det er ikke en fruktbar innfallsvinkel til evaluering å skulle lage et koblingsskjema mellom enkelttiltak og effekter på samfunnsutviklingen.

Evaluering utformet som en etterprøving av et (kvanitativt eller kvalitativt) "koblingsskjema" mellom effekt og tiltak, mellom middel/mål og samfunnsutvikling er ikke mulig.

5. HERMENEUTIKK: HVA MENER DU?

Behovet for normativ integrasjon er behandlet og satt i sammenheng med det å gjøre empiri meningsfull. Med normativ integrasjon menes at forskeren må fatte den forståelseshorisont som aktørene er innenfor, forskeren må kjenne deres livsverden. Dette innebærer at forskeren i prinsippet er en deltaker i aktørfellesskapet, altså forskeren har ingen privilegert posisjon fra hvilket hun kan forstå fenomenets rammebetingelser utover det de øvrige aktørene kan forstå.

Selvfølgelig kan forskeren få en bedre innsikt i og gi en bedre beskrivelse av situasjonen. Det er ikke fordi forskeren har et annet ståsted, men fordi forskeren kan arbeide mer systematisk, metodisk osv. for å gjøre det sosiale fenomen/rammene mer gjennomsiiktig enn det er naturlig for aktørene. Aktørene har en praktisk interesse knyttet til aktiviteten, forskeren en teoretisk interesse; man er ute etter forskjellige ting.

Som et første skritt må forskeren gjennomføre en normativ integrasjon. Hun må forstå/fatte aktørenes livsverden. Hun må inn i en kommunikasjon med aktørene som om hun var en deltaker. Dette er en hermeneutisk fase; dvs. forskeren skal føres inn i en menings/forståelsessammenheng som er ny. Hva slags problemstilling er det da hun står overfor?

5.1 Hermeneutikk.

For det første er det klart at det er et kultur-problem. Forskeren skal komme inn under huden på en bedriftskultur eller annet. Og da vel og merke ikke av psykologiske årsaker, men av forskningsmetodologiske.

Den kulturen som skal forstås har forutsetninger av ulike slag - om seg selv, om andre, om ting, situasjoner som omtales, hvordan ting henger sammen osv. sammenfattet kan vi si at forutsatte begreper, oppfatninger og holdninger kan kalles kulturens menings- eller forståelseshorisont. Forståelseshorisonten er en forutsatt bakgrunn for forståelse. Som aktører i kulturen er det dette vi vanligvis ikke har vår oppmerksomhet rettet mot når vi handler innen kulturen. Noen av holdningen og oppfatningene kan være bevisste (f.eks. uttrykt i en formålsparagraf), andre er ikke bevisste og ikke reflekterte. Som evaluatører og forskere er

det nettopp et poeng å klarlegge forståelseshorizonten.

I plan og tiltaksarbeide har vi ofte den situasjonen at en part (f.eks. Kad) skal sette i gang et tiltak et annet sted (f.eks. overfor en rekke bedrifter som i strategi-eva). I slike sammenhenger kan det gjerne benyttes en tredje part (konsulenter) som den utførende part (nok en gang som i strategi-eva). Da er det tre kulturer, tre forståelseshorisonter, som må trekkes inn for å få en forståelse av situasjonen. Forskeren står da overfor den situasjonen at hun må integreres i alle tre (i det minste i de deler av bedriftskulturen som er relevant under et gitt tiltak). Forskeren må ta stilling til om det er tilstrekkelig sammenfall mellom de tre forståelseshorizontene til at de mener det samme med tiltaket. Evaluatoren kan her påta seg en konsulentrolle hvor siktemålet er å se til at den nødvendige horisontsammensmelting skjer.

En kritisk tilnærming i denne fasen vil måtte besvare spørsmål som:

- *er partenes forståelse sammenfallende
hvis nei, hva kan gjøres/burde vært gjort
- *hvis ja, trekkes de sammen konklusjoner om tiltak
hvis nei, hvorfor ikke
- *hvis ja, gjør partene hva som kan forventes
hvis nei, hvorfor ikke

Kan det gis noen regler for hvordan forskeren skal gå fram for å bli integret i en forståelseshorizont? Det kan gis noen ganske generelle metodologiske retningslinjer. Disse er hentet fra Gullvåg 1987: rasjonalitet, forståelse og forklaring. Gullvåg har gitt disse reglene først og fremst i forbindelse med tekstfortolkning, som er hermeneutikkens opprinnelige arbeidsfelt:

*reglen om meningsutvidelse

en skal søke å utvide, så og si i konsentriske sirkler, den meningsenhet som fattes

*reglen om å søke en tolkning som gjør sammenhengen maksimalt god

i valget mellom alternative fortolkninger må vi velge den som gir den best mulig helhet. Vi må da ikke bare se etter logisk konsistens, men også koherens (at delene støtter opp om hverandre og passer sammen).

Børre har i sitt notat nettopp trukket fram denne typer spørsmål som relevant for evaluering. (Se side 3, punkt 10.)

*reglen om å betrakte delfortolkninger som foreløpige, som hypoteser, og teste dem mot forståelsen av helheten (henger sammen med den foregående reglen).

Kulturforskjeller eksiterer på mange nivåer. Det vi er interessert i er intra-nasjonale forskjeller av typen:

*regionale særtrekk som er en geografisk parameter

*profesjons-særtrekk, som er en sosial parameter (forskjell i bedriftskultur i departementet og Brimi fjellstue f.eks.)

Det er klart at det slike intra-nasjonale bedriftskulturer har en betydelig grad av overlappende fortsåelseshorisonter, og at det er spesielle typer fortolkningsproblemer vi står overfor.

Jeg vil komme tilbake til dette i et senere notat. Jeg vil her nøye meg med å registrere at fortolkningssteori er sentral i den type forskning som evaluering er. I denne omgang overlater jeg dette spørsmålet til en intuitiv avveining av det som er sagt, mot de problemer vi står overfor.

Før jeg går videre er det behov for å bli noe mer presis i skille mellom bedriftskultur og tiltak. Innen evaluering av tiltak/forsøk er vi ikke interessert i bedriftskulturen som sådan hos de parter som står for tiltaket (med mindre det er et organisasjonsinternt utviklingstiltak). Vi er interessert i å forstå hvilket meningsinnhold aktørene kommer til tiltaket med, og er interessert i bedriftskulturen i den utstrekning det er nødvendig for å forstå hva for et tiltak vi har foran oss. Jeg bør derfor gjøre et skille mellom den bedriftskultur den enkelte er et medlem i, og tiltakets normative rammer/spilletts regler/slik disse er utformet og forstått av aktørene.

6 RASJONALITET I TROS-GRUNNLAGET.

Det er her fokusert på en bedriftskulturs holdninger og oppfatninger og tiltaks rammer/spilleregler, som en forsker må forstå som et ledd i evalueringen. Jeg sa innledningsvis at jeg mente (trodde ville være mer korrekt) at evaluering kunne oppfattes som en art avviksanalyse. At evaluering har noe med avvik fra ett eller annet, en eller annen norm, standard e.l. å gjøre er relativt ukontroversielt. Men hva er det avvik fra?

Avvik fra målsetninger er en tradisjonelt en viktig parameter i evalueringsteori. Dette er særlig sentralt i den avarten av evalueringsteori som arbeider innen en rent strategisk mål-middel-modell, hvor man er ute etter å holde effekter av enkelttiltak opp mot deres målsetning. Det er her lagt til grunn en annen tilnærming. Målsetninger har derfor i denne nye rammen en annen betydning for evalueringen. Jeg kommer tilbake til dette under.

Som jeg også sa innledningsvis, jeg tror at et sentralt element i evalueringen kan oppfattes som en analyse av avvik i rasjonalitet.

Jeg synes parallellen til psykoanalyse og terapi er brukbar. Psykoanalytikerens spiller på et vidt spekter, emn en sentral del i arbeidet er å gjøre en person gjennomslutlig for seg selv (transparens). En konfliktanalyse vil ikke minst bestå i å finne ut om en persons oppfatninger er forenlig internt, eller om der er spenninger som en følge av uforenlige oppfatninger og holdninger som danner grunnlaget for personens handlingsliv. Analytikerens er da ikke ute etter effekter for å måle/finne ut om

noe er forenlig eller ikke (⁵). Hun antar at mangel på intern konsistens og koherens i seg selv er et onde, og reduserer personens mulighet til å manøvrere i verden.

På mange måter kan en si at evaluering er en slags kulturpsykoanalyse, som i motsetning til historie arbeider i nåtiden.

Jeg kaller oppfatninger og holdninger som utgjør forståelsesrammen for trosgrunnlaget. Det er det som aktørene er rede til å handle på grunnlag av. Hva slags rasjonalitetskriterier kan vi stille opp for trosgrunnlaget?

a: konsistens og koherens

Med dette menes at de enkelte delene ikke må motsi hverandre; dvs. være konsistente. hvor sterkt krav en skal sette til koherens, det vil si at de enkelte elementene hanger sammen og støtter hverandre opp argumentativt, er et valg som må gjøres i hvert enkelt tilfelle.

b: forståelse

Det må være et krav at aktøren ikke tror på noe uten å ha forstått det. hvis forståelsen mangler, så vil det heller ikke kunne danne grunnlag for handling. (eks.: for å gjennomføre et strategi-prosjekt, må man vite hva strategiarbeide innebærer, selv om dette ikke er et entidig begrep)

Kraver til forståelse kan være vanskelig i forhold til markedsføringspregede motebegreper som strategi, omstilling, tiltak, søkekonferanse, kreativitet o.a.

c: holdbarhet

Det trosgrunnlaget som aktørene legger til grunn må vurderes mhp. holdbarhet, dvs. om det er troverdig/pålitlig

d: relevans

Hvis holdbart må det vurderes hvor tungtveiende trosgrunnlaget er relativt til den oppgave man står overfor.

Under c: og d: er det relevant å trekke på f.eks. vilkårslogikken. Denne analyserer mhp. nødvendige og tilstrekkelige betingelser:

eks.: det er en nødvendig betingelse for å drive strategiarbeide for omstilling i små reiselivsbedrifter at

5

kanskje med unntak fra behaviourismen:

følgende scene fra en behaviourist-kongress:

professoren kommer mot sin venn med åpne armer og et blidt fjes, og sier: "how am I today?"

prosjektansvarlig kan økonomi og markedsføring. Det er dog ikke en tilstrekkelig betingelse.

Jeg skal ikke her drodle videre på dette. Det kan være et tema for et eget notat.

Med referanse til Børres notat, oppfatter jeg det slik at den type undersøkelser som beskrives over er det samme som Børre har i tankene under punkt 10.

7 MEN VIRKER DET, HVA ER EFFEKTEN?

Det gjenstår fremdeles å behandle spørsmålet om effekter av tiltak.

I stedet for fokusering på enkelt-tiltak er det lagt vekt på størrelser som (bedrifts)kultur, på tiltak som må forståes innen en mer omfattende og helhetlig ramme. En (bedrifts)kultur er et produkt av en omfattende utvikling og læring og funksjonell integrasjon i samfunnet. Den representerer en tradisjon, en måte å tenke på, en måte å koordinere handling osv. Det enkelte tiltak innen en slik tradisjon har begrenset vekt.

Det kan analyseres hvorvidt og på hvilken måte en slik tradisjon bidrar til samfunnsutviklingen. Vi kan peke på om det enkelte tiltak opererer innenfor en tiltakstradisjon, og som sådan er i tråd med hva man rent alment tror på. Ikke noe enkelt-tiltak bør få slik vekt at det rokker ved det almenne trosgrunnlaget.

Så kan man analysere om det som faktisk foregår er i overensstemmelse med hva man har planlagt, eller om og hva som ellers skjer. Jeg viser til Børres notat punkt 10, som tar samme standpunkt.

Jeg stopper her.

Det har vært min hensikt i dette notatet å undersøke den grunnleggende innfallsvinklen til evalueringsteori. Jeg føler at jeg med dette har kommet så langt, at det nå er behov for å gå vesentlig mer detaljert tilverks for å klarlegge en evaluatørs arbeidsmåte rent konkret. Det faller utenfor rammene av dette arbeidet. det vil bli tema en annen gang